

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş

On yıldan fazla süren yoğun bir tartışma döneminin sonunda normatif müzakereci demokrasi fikri, demokratik kurumların tasarımında geçerli bir temel olarak kendini kabul ettirdi. Ancak tartışma bitmiş değil. Toplumsal bağlamın içerdiği çeşitlilik arttıkça, müzakereci bir demokrasi için sürdürülebilir bir çerçeve geliştirmek de zorlaşıyor. Zorluklardan bazılarının kaynağı her tür demokrasi projesinin karşılaştığı bildik açmazlarla aynı, örneğin çeşitli biçimleriyle mevcut güç ilişkileri ve eşitsizlikler; müzakere kuramının kendisinin içerdiği belirsizlikler ise farklı zorluklar yaratıyor.

Müzakere fikrinin uygulanabilir bir program olarak gelişimi, en başta modern toplumların giderek artan çeşitliliğinin daha derinlemesine incelenmesini gerektirir. Bu durum özellikle de dinî, etnik ve kültürel hatlar üzerinde derin ayrılıklar yaşayan toplumlar için söz konusudur. Mesele, bu ayrışmalar çekişmeli konularda farklılıkların giderilmesinin önünde esaslı bir engel teşkil ederken, düzgün işleyen bir diyalog ortamının nasıl kurulacağıdır.

Müzakere kuramı, diyalogun kurallara uygun işleyebilmesi için temel bireysel hakların –ifade özgürlüğü, ibadet özgürlüğü– hâkim normatif ilkeler olarak yerleşmiş olmasını şart koşar. Ayrıca, genel olarak toplumsal yapıda da liberal bir kültürün yerleşmiş olması bir ön koşuldur. Ancak eğer müzakere yerleşik, olgun bir liberal kültürü gerektiriyorsa, müzakere kuramının demokratik olmayan yönetim döngüsüne hapsolmuş ve bölünmüş toplumların koşullarının iyileştirilmesi için önereceği pek bir şey yok demektir. O zaman müzakere kuramı için sorulacak ilk soru, bu kuramın bu türden toplumlarda

herhangi bir yerinin olup olmadığıdır. Bu sorunun cevabı evet ise, kuramın bu bağlamda temel varsayımlarını gözden geçirmesi bir zorunluluktur.

Örneğin, sürecin içsel farklılıklarına yeterince dikkat edilmemesi ve bu yetersizliğin bir müzakere çerçevesi tasarımında yarattığı gerilim söz konusu olduğunda, içsel farklılık sorunu müzakere sürecinin karar alma ve toplumsal öğrenme şeklindeki farklı safhaları ile ilişkilendirilebilir. Müzakerenin genellikle bir karar alma süreci olarak ele alınması eğilimi, başka bir önemli safhasının göz ardı edilmesine neden olur. Bu safha karar almadan ziyade toplumsal öğrenmeye ve anlamaya yöneliktir. Bu kitabın amaçlarından biri, müzakerenin toplumsal öğrenme safhasının önemini keşfetmek ve savunmak, bölünmüş toplumlarda demokratik yönetimin geliştirilmesinde toplumsal öğrenmenin karar alma kadar önemli olduğunu göstermektir.

Bu anlamda öncelikle müzakerenin toplumsal öğrenme safhası ile karar alma safhası arasındaki farkları tespit etmek gerekiyor. Toplumsal öğrenmenin müzakere açısından içerdiği potansiyelin karar alma safhasına dair özelliklerden ayrışması için, toplumsal öğrenmenin kendi terimleri ve kendi iddiaları ile kabul edilmesi gerekir. Bu çözümlemede karşılaştırmanın zemini Habermas ve Rawls'un kuramları teşkil etmektedir. Toplumsal öğrenme kavramının hakkını verebilmek için diyalogik bir müzakere anlayışı şarttır. Rawls'ta görüldüğü türden monolojik bir anlayış, sürecin farklı boyutlarını yeterince kucaklayamaz; zira bireysel tercihlerin ancak başkalarının tercihleri ile ilişki içinde oluşabileceği gerçeğini ihmal eder. Dolayısıyla monolojik bir müzakere anlayışı, diyalogu daimi bir öğrenme süreci olarak görmeyi başaramaz. Habermas'ın iletişimsel eylem kuramı ise bunun aksine, müzakerenin toplumsal öğrenme veçhesine dair derinlikli bir bakış imkânı sunar. Öte yandan, toplumsal öğrenme boyutuna yaptığı vurguya rağmen, Habermas bu boyutun müzakere pratiğindeki rolü üzerinde yeterince durmaz. Bu eksikliğin kaynağı ise büyük ölçüde, müzakere ortamlarında katı bir akılcılık şartı öne sürmesidir. Toplumsal öğrenmeye dair elinizdeki değerlendirme Gadamer, McCarthy, Benhabib, Young ve Dryzek gibi başka kuramcılarının çalışmalarını da dikkate almaktadır.

Bu kitabın konu ettiği sorunlar Türkiye siyasetinde canlı bir şekilde gözlenebilmektedir. Üçüncü Bölüm laik ve İslâmcı görüşlerin amansız bir çekişme içinde olduğu Türkiye'nin siyaset dünyasının mevcut koşullarının genel bir resmini sunmaktadır. Türkiye etik, dinî ve kültürel bölünmelerin derine işlediği toplumlardan biridir. Diğer yandan da, İslâm'ın laik bir sistemle başarıyla bir arada var olması bakımından İslâm dünyasında az bulunur bir örnektir.

Toplumsal dokusu çeşitlilik arz eden bir ülke olan Türkiye’de İslâm, varlığını 1923’te Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulmuş laik bir rejim zemininde sürdürmektedir. Bu rejimde Kur’an’ın paradigmalarının kamu meselelerinin idaresinde hiçbir görünür etkisi yoktur. Mustafa Kemal’in sekülerleşme yolunda attığı keskin adımlar Türkiye’de din ile siyasetin etkileşim koşullarını dönüştürmüştür. İlk defa hâkim konumunu kaybeden İslâm, kendisine dostça davranmayan devlet karşısında savunma durumuna geçmek zorunda kalmıştır. Bu ise toplumun İslâmi ve Kemalist laik güçleri arasında, zamanın toplumsal ve siyasi koşullarına bağlı olarak sürekli değişen farklı türden bir etkileşim yaratmıştır.

Türkiye’yi müzakereci süreçlerin farklı işleyiş şekilleri bakımından benzerine pek rastlanmayan bir vaka kılan işte bu etkileşimin dinamikleridir. Türkiye’de laik ve İslâmi çizgiler eksenindeki bölünmeler İslâmcı Refah Partisi’nin (RP) 1990’larda iktidara gelişi ile giderek bir çatışma boyutu kazanmıştır. Ordu ile RP yönetimi arasındaki gerilimler 1998’de RP’nin hükümetten ayrılması ile sonuçlanmıştır. Ancak gerilemek bir yana, RP’nin ortodoks İslâmcı siyasetine inancını yitirmiş bir grup önde gelen üye tarafından Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) kurulmasının ardından, İslâmcı siyaset 2002 genel seçimlerinde güçlü bir çıkış yapmıştır.

AKP seçim başarısını İslâmcı siyasette demokratik haklar söylemine doğru bir paradigma kaymasının yaşanmasına borçludur. Türkiye’nin demokratik gelişimi üzerindeki esaslı etkileri bir yana, bu kayma, bölünmüş toplumlarda toplumsal öğrenmenin önemini de kanıtlamaktadır. Türkiye’de kamusal alanda İslâmi ve laik güçler arasında toplumsal öğrenmeye ve karşılıklı anlayışa yönelmiş sağlıklı bir diyalog, farklılıkların uzlaştırılması için etkili bir çerçevenin kurulması imkânını güçlendirebilir. Kitabın Üçüncü Bölümü, İslâm ile demokrasi arasındaki ilişkiye dair giriş niteliğinde bir tartışma ile başlayacak, demokratik bir siyasal yapının ilkelerinin kimi İslâmi kavramlarla uzlaştırılmasında Habermas tarzı bir çerçevenin sunabileceklerine dair bazı düşüncelere yer verecek ve İslâm’ın laik Türk devleti ile ilişkisinin gelişimine dair bir özetle sona erecek.

Dördüncü Bölüm, 2002 genel seçimleri öncesinde Türkiye’nin kamusal alanındaki söylemlerin analizi amacıyla yürütülmüş bir Q çalışmasının arka planını sunuyor. 1930’larda William Stephenson tarafından geliştirilen Q metodolojisi, kişisel deneyimlerin sistematik incelenmesine odaklanması bakımından, araştırmaya konu olan alandaki farklı bakış açılarının tipolojisini çıkarmada yararlı bir araçtır. Bu tipoloji aracılığıyla, farklı bakış açıları ara-

sındaki ilişkiyi incelemek, böylece aralarındaki örtüşme ve/veya ayrışma noktalarını belirlemek mümkün olmaktadır.

Türkiye'nin kamusal alanında var olan bakış açıları arasındaki değişen ilişkileri çözümlmek için Q metodolojisinin seçilmesinin başlıca nedeni de budur. Q çalışması yapılırken, Türkiye'de kamusal alanda demokrasi, İslâm ve laikliğe dair söylemlerin tespit edilmesi ve bunların birbirleriyle ne şekilde örtüştüklerinin ve/veya ayrıştıklarının belirlenmesi hedeflenmiştir. Her bir söylemin değişik sorunları algılayış ve tanımlayışındaki kritik örtüşme ve ayrışma noktaları, farklılıkların uzlaştırılabileceği yeni bir çerçevenin geliştirilmesine imkân sağlayacak önemli ipuçları vermiştir. Dolayısıyla, bu söylemlerin birbirlerini anlamalarını sağlamanın olası yollarını çizmek için bu çerçeveye başvurulmuştur.

Beşinci Bölüm, Türkiye'deki Q çalışmasının bulgularını sunmaktadır. Faktör analizinin sonucunda, Q çalışması Türkiye'de kamusal alanda dört temel söylemin varlığını ortaya çıkarmıştır: Kemalist söylem, milliyetçi söylem, liberal sol söylem ve İslâmî söylem. Bu bölümde her bir ifadenin, her bir söylem için anlamı incelenerek söylemler hakkındaki bilgiler çözümlenmektedir. İfadelerin yorumlanmasından önce, Q çalışmasının bulgularıyla bağlantılı olarak her bir söylemin arka planı açıklanmaktadır. Kamusal alandaki bu söylemlerin tarih içindeki kökleri ve evrimi izlenerek, söylemler arasındaki ilişkinin karmaşıklığının sergilenmesi amaçlanmıştır. Her bir söylemin kendi geçmiş ile bugünü arasındaki bağlantı bu kısımda açıklanmaktadır. Söylemlerin tarihsel kökenleri ile bugünkü konumunu bir araya getirdiğimizde, müzakerenin toplumsal öğrenme ve anlama veçhelerinin, her bir grubu ait oldukları ortak zeminle ilişkilendirmekte neden hayati önem arz ettiğine dair ciddi ipuçları elde etmekteyiz. Muhtemel uzlaşma noktalarının keşfi, karşıt taraflar arasında sağlıklı bir diyalogun gelişimiyle yakından ilişkilidir. Karar alma yöntemlerinin çatışan kesimler arasında yol açtığı rekabetçi eğilim, güven ve/veya duygudaşlık tesis etmek için gerekli olan türden diyalogun gelişimine her zaman izin vermez. Söylemlerin tarihsel kökenleri, Türkiye'deki laik ve İslâmî söylemler arasında genellikle sanıldığından daha fazla ortak nokta bulunduğu gerçeğini kanıtlamaktadır.

Q çalışmasının bulguları, Türkiye gibi bölünmüş bir ülkede toplumsal öğrenme ve anlamaya yönelik müzakerenin neden hayati bir rol oynayabileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bulgular göstermektedir ki, Türkiye'deki laik ve İslâmî söylemler arasındaki bölünmeler aşılabilir değildir. Ancak böyle olsa da, söylemler arasındaki ortaklıkların anlaşılmasını sağlamak

doğru müzakere çerçevesinin –toplumsal öğrenmeye ve anlamaya yönelik müzakere– uygulanmasına dikkat etmeyi gerektiriyor. Bulguların çözümlenmesi, kamusal alandaki bölünmelerin neden karar almaya yönelik süreçlerden ziyade müzakerenin toplumsal öğrenme boyutu dâhilinde uzlaştırılabileceğini göstermektedir.

Altıncı Bölüm, her bir söylemi farklı bir bakış açısından incelemektedir. Bu defa söylemler arasındaki benzerlik ve farklılıklara bakılırken amaç, karşılıklı anlayış için diyalog, başörtüsü, Kemalizm ve laiklik, devlet ve ordu, medya, demokrasi ve İslâm gibi ifadelerde beliren kimi ortak temalara yönelik tavırlarının karşılaştırılmasıdır. Bu şekilde konu odaklı bir çözümleme aracılığıyla, bir söylemden diğerine örtüşme ve ayrışma noktaları daha fazla aydınlatılabilecektir.

Yedinci Bölüm, Q çalışmasının önemli bir bulgusundan hareketle Türkiye’de demokratik gelişmenin imkânlarına eğilmektedir. Beşinci Bölüm’de gösterildiği üzere, Q bulguları liberal sol ile bazı İslâmi gruplar arasında önemli benzerlikler tespit etmektedir. Bu iki grup bireysel hakların korunmasına dayalı demokratik bir düzenin kavramlaştırılmasında çeşitli örtüşme emareleri sergilemektedir. İslâmi ve liberal sol gruplar arasındaki bu yakınlığın temeli, önce solda ve ardından İslâmi gruplarda yaşanan bir paradigma değişimidir. 1980 Darbesi’nden sonraki süreçte, ordunun amansız saldırısının ardından toparlanmaya çalışan solun bazı kesimleri geleneksel sınıf temelli siyasetlerinden, temel bireysel hakların kabulüne dayalı yeni bir paradigmaya kaydılar. Benzer bir kayma, ne tuhaftır ki yine ordu nedeniyle, 1990’ların sonunda İslâmi siyaset saflarında yaşandı. Ordunun 1998’de İslâm’ın siyasi görünümünün laik düzen için kabul edilemez derecede bir tehdit teşkil ettiği yolundaki muhtırasının ardından, İslâmi siyasetin ana gövdesinden kimi gruplar, siyasi söylemlerinin temeli olarak İslâm’a başvurmak yerine, liberal sol gruplar örneğinde olduğu gibi, siyasetlerinin vizyonunu bireysel haklar temelinde yeniden tanımladılar. Her iki grubun da yaşadığı paradigma değişimi, Türkiye’de demokratik siyasetin geleceği açısından hayati önemde bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Geleneksel olarak birbirlerine hasım olan iki grubun artık benzer bir demokratik siyaset görüşü geliştirebilmiş olmaları, Türkiye’de demokrasinin gelecekte alacağı biçim açısından çok önemlidir. Bu gruplar arasındaki bir ittifak henüz oluşum halindedir. Bu nedenle Yedinci Bölüm’ün amacı sol ve İslâmi siyaset saflarındaki bu önemli gelişmeyi çözümlenektir. Bireysel haklar kavramının hem İslâmi hem de sol saflarda nasıl evrildiğinin tarihsel olarak açıklaması, Müslüman kadınlardan Kemalistlere, solculardan eşcinsellere ka-